

ГУЛЯМ У. Х.,
аспірант кафедри міжнародного та
європейського права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.1. 341.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.45>

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ТА МЕХАНІЗМИ

У статті досліджено проблематику дії рішень Європейського суду з прав людини як джерела права у правовій системі України. Вивчено міжнародно-правові підходи до дієвості норм міжнародного права у національних правових системах (монізм, дуалізм), а також практика їхнього застосування в Україні.

Розглянуто положення міжнародного права, зокрема Європейської конвенції із прав людини щодо прямої дії Конвенції і практики Європейського суду з прав людини у державах-членах. Доведено, що Конвенція накладає на держави прямі зобов'язання щодо забезпечення дієвості Конвенції на своїй території через одноманітне застосування практики Європейського суду. Встановлено механізми контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини через діяльність Комітету міністрів Ради Європи.

Розглянуто теоретичні і практичні аспекти застосування практики Європейського суду з прав людини у національній правовій системі України. Проаналізовано відповідні положення Конституції, процесуальних кодексів, закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Проаналізовано практику Конституційного Суду України. Зроблено висновок, що Конституційний Суд значною мірою уникає проблем дієвості Конвенції і практики Європейського суду з прав людини у національній правовій системі України. Таке уникнення стає можливим через подібність між положеннями Конституції України та нормами Конвенції. Указано, що такий підхід є ситуативним і створює ризики в разі оскарження конституційності окремих рішень Європейського суду з прав людини у Конституційному Суді України. Обґрунтовано необхідність розроблення більш універсального підходу до механізмів дії рішень Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні.

Ключові слова: Європейський суд із прав людини, практика Європейського суду із прав людини, монізм, дуалізм, імплементація.

Huliam U. Kh. Decisions of the European Court of Human Rights in the national legal system of Ukraine: approaches and mechanisms

The article examines the problems of the European Court of Human Rights as a source of law in the legal system of Ukraine. International legal approaches to the effectiveness of international law in national legal systems (monism, dualism), as well as the practice of their application in Ukraine are studied.

The provisions of international law, in particular the European Convention on Human Rights on the direct effect of the Convention and the case law of the European Court of Human Rights in the Member States, are considered. It appears that the Convention imposes a direct obligation on States to ensure the effectiveness

of the Convention in their territory through the uniform application of the case law of the European Court. Mechanisms for monitoring the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights through the activities of the Committee of Ministers of the Council of Europe are established.

Theoretical and practical aspects of application of the case law of the European Court of Human Rights in the national legal system of Ukraine are considered. Relevant provisions of the Constitution, procedural codes, the law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights" are analyzed. The practice of the Constitutional Court of Ukraine is analyzed. It is concluded that the Constitutional Court largely avoids the problem of the effectiveness of the Convention and the case law of the European Court of Human Rights in the national legal system of Ukraine. Such avoidance becomes possible due to the similarity between the provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of the Convention. It is pointed out that such an approach is situational and creates risks in the case of appealing the constitutionality of certain decisions of the European Court of Human Rights in the Constitutional Court of Ukraine. The necessity of developing a more universal approach to the mechanisms of action of the decisions of the European Court of Human Rights as a source of Ukrainian law is substantiated.

Key words: *European Court of Human Rights, case law of the European Court of Human Rights, monism, dualism, implementation.*

Вступ. Україна стала стороною Європейської конвенції із прав людини у 1997 році та визнала для себе юрисдикцію Європейського суду із прав людини. Відповідно до статті 46 Конвенції держави-учасниці зобов'язалися виконувати остаточні рішення суду у будь-яких справах, в яких вони є сторонами. Це виконання забезпечується наглядом з боку Комітету Міністрів Ради Європи [3]. Однак дієвість Конвенції не обмежується лише виконанням конкретних рішень Суду щодо конкретної держави. Фактично тлумачення, що їх надає Суд, стають обов'язковими для держав під час застосування відповідних положень Конвенції. В Україні обов'язок застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права встановлений статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію і практику Суду як джерело права. Відповідно до статті 19 того ж закону Конвенція і практика суду застосовні також у законотворчості та в адміністративній практиці [1]. Це викликає питання про характер судового рішення Європейського суду з прав людини як джерела національного права, про підстави та юридичні механізми його застосування.

Постановка завдання. Стаття має своїм завданням установлення основних підходів і механізмів застосування практики Європейського суду з прав людини у національній правовій системі України.

Результати дослідження. Правові основи впливу рішень Європейського суду на внутрішньодержавну правову систему висвітлено у нормах Конвенції. У ст. 32 Конвенції зазначається, що за умов, передбачених ст. 33, 34, 47, юрисдикція Суду охоплює всі спрямовані справи про тлумачення і застосування Конвенції та його Протоколів. Відповідно до ст. 44 вердикт Суду остаточний, а у ст. 46 зазначається, що Високі Сторони, які уклали угоду, зобов'язуються дотримуватися заключного рішення Суду у справі, в якій вони виступають як сторони. Як незалежний акт Конвенція, що є складником правової системи України, зберігає свої міжнародно-правові якості. Більшість норм Конвенції відображає схожі з положеннями Всесвітньої Декларації прав людини та з міжнародними пактами про права людини міжнародно-правові стандарти. Положення зазначених актів становлять систему міжнародно-правових норм захисту прав людини. За своїми основними параметрами європейські стандарти захисту прав людини не мають принципових відмінностей від визнаних в Україні загальних

міжнародних стандартів. Норми Європейської Конвенції як міжнародного регіонального договору за своїм змістом схожі з універсальними принципами і нормами міжнародного права у сфері захисту прав людини. Водночас ці норми відповідають положенням Конституції та інших законодавчих актів України.

Європейський суд здійснює дві функції, пов'язані з контролем за виконанням Конвенції:

1) визначення порушення/дотримання державами-учасниками Конвенції (функція правозастосування);

2) тлумачення норм Конвенції у межах кожної конкретної справи.

Це потребує врахування різної правової природи актів Європейського суду. По-перше, рішення справи, що знаходиться у сфері юрисдикції Європейського суду, по-друге, офіційне тлумачення передбачених у цих рішеннях норм Конвенції. Винесене Європейським судом через правове рішення є обов'язковим лише для держави-відповідача у справі. Але значення відповідного рішення, подолавши межі конкретної держави, впливає і на національні правові системи, і на практику застосування прав інших держав.

Відомі два основних підходи до застосування норм міжнародного права у національній правовій системі – монізм і дуалізм. Концепція монізму розглядає правову систему як єдине ціле, де норми міжнародного права мають перевагу над нормами національного права. Концепція дуалізму виходить із того, що міжнародне і національне право є окремими правовими системами, які можуть справляти взаємний вплив одна на одну [8, 128].

В Україні нині спостерігається поступове підсилення впливу міжнародного права на національну правову систему. Як відзначають І. В. Міма та Н. В. Іванюк, особливо тенденція щодо закріплення переваги норм міжнародного права над національним правом стала помітною після набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [5, 184].

В українській правовій системі визнається примат Конституції над усіма іншими нормами права, а міжнародні договори, згода на які дана Верховною Радою України, стають частиною національного законодавства. Таким чином, уявляється, що Україні притаманний правовий дуалізм. Національна правова система частково відмежується від міжнародного права через конституційні механізми. Вже ратифікований міжнародний договір може бути визнаний неконституційним, що призведе до його недійсності у правовій системі держави. Відомим прикладом цього є рішення Конституційного суду України щодо неконституційності ратифікації Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду – рішення, яке досі створює проблеми під час звернення України до міжнародних механізмів кримінальної юстиції [2, 16].

Відзначимо, що низка фахівців у галузі прав людини вважають, що міжнародні договори, які закріплюють права і свободи людини і громадянина, мають більшу, ніж конституції країн, юридичну силу. Такої думки дотримувався, наприклад, І. І. Лукашук, який наголошував на рівній юридичній силі визнаних державою норм про права людини і конституцію [4, 39-40]. У принципі такий підхід прийнятний для України, оскільки каталог прав і свобод, прописаних у її Конституції, сам по собі є частковою рецепцією з Європейської конвенції із прав людини, а додаткові права, що не містяться у Конвенції, але знаходять своє закріплення у Конституції України (наприклад трудові), Європейській конвенції не суперечать.

Визначаючи межі впливу рішень Європейського суду на національну правову систему, слід зазначити, що юрисдикцію ЄСПЛ визнають усі держави-учасниці Конвенції. Відповідно до ст. 19 Конвенції із метою забезпечення дотримання взятих на себе зобов'язань цією Конвенцією і Протоколами щодо неї, що прийшли до угоди, Високі Сторони заснували Європейський суд з прав людини. Такі критерії, як визнання юрисдикції Європейського суду та обов'язковості його рішень, контроль за виконанням рішень із боку Комітету Міністрів ЄС, становлять основу механізму Конвенції та демонструють головну відмінність цього договору від інших міжнародно-правових актів.

Через це вирішення питання про обов'язковість усіх рішень Європейського суду для України вважається однією із суперечливих проблем. Йдеться про питання значення для національної системи права судової практики, сформованої Європейським судом без уча-

сті України. Ратифікувавши Європейську Конвенцію, Україна визнала юрисдикцію ЄСПЛ і примусовий характер його рішень.

На відміну від МКС щодо ЄСПЛ Конституційний Суд України неодноразово постановляв, що його рішення є обов'язковими для нашої держави. Зокрема, саме із посиланням на практику Європейського суду з прав людини Конституційний суд України дійшов висновку про неконституційність смертної кари [6]. В іншій справі Конституційний Суд дійшов висновку, що в судовій практиці слід урахувати «приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і практику тлумачення та застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини. Оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 Конвенції, то відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування вказаної статті Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися під час розгляду цієї справи» [7].

Із цих (та багатьох інших) позицій Конституційного суду непросто зробити висновок про пряму дію норм Європейської конвенції і практики ЄСПЛ. Конституційний суд охороняє дуалістичний підхід до співвідношення національного і міжнародного права в Україні, виводячи обов'язковість цієї практики з паралелей між Конвенцією і Конституцією України.

Фактично Україна декларує обов'язок дотримання сформованої Європейським судом практики, що можна побачити не тільки у положеннях Конституції та законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», але і у нормах процесуальних кодексів та у практиці судів усіх рівнів. Але ж водночас суди користуються та активно посилаються не тільки на практику щодо України, але і на практику щодо інших держав, що не дуже відповідає запропонованому Конституційним судом підходу на основі «паралелізму», оскільки будь-яка подібність між нормами не означає обов'язковості подібних норм.

Отже, проблема юридичного механізму, завдяки якому відбувається застосування практики Європейського суду з прав людини у національній правовій системі, залишається не досить проясненою. Можна говорити, що міжнародні договори стають обов'язковими через ратифікацію, проте практика будь-якого суду за визначенням не може бути ратифікованою. Вона не має прямої дії у національній правовій системі, але парадоксальним чином застосовується через механізм відсилки у законодавстві та у процесуальних кодексах. Конституційність такого підходу залишається під питанням, але нині виглядає так, що Конституційний Суд України приймає таку ситуацію через те, що ніщо у Конвенції не суперечить Конституції України. Проте, якщо коли-небудь постане питання про конституційність того чи іншого рішення Європейського суду з прав людини (а ця можливість не є суто теоретичною, що підтверджується прикладами Великої Британії і Польщі), то перед Конституційним судом може постати складне завдання із встановлення того, яким саме чином в українській правовій системі застосовується практика Європейського суду з прав людини.

Висновки. Рішення Європейського суду з прав людини у конкретній справі за участю України має обов'язкову правову силу для нашої держави загалом, а рішення у справі, де Україна не є учасником, набувають для нашої держави значення лише у частині, де відображено тлумачення Конвенції і її Протоколів та правову позицію. Інший важливий момент, пов'язаний із впливом рішень Європейського суду на національні правові системи держав-учасниць Конвенції, полягає в тому, що будь-яке рішення Європейського суду зазвичай передбачає численні посилення на його прецедентну практику. Численна практика втілює загальний підхід Суду щодо різних держав. Сучасний рівень інтеграції установлює такий правовий розвиток, тобто подана однією державою-учасницею скарга може бути підтримана представником іншої держави-учасниці. Можна відзначити таку думку, що застосування практики Європейського суду є важливим для всіх членів ЄС, які визнають норми Конвенції на своїй території. Україна не може відмовитися від застосування практики і намагається врегулювати це застосування окремими законодавчими актами та положеннями процесуальних кодексів. Проте під питанням залишається те, який саме механізм імплементації прак-

тики ЄСПЛ застосовується в нашій державі. Це питання підлягає розв'язанню Конституційним Судом України, проте чіткої відповіді на нього вищий орган конституційної юрисдикції досі не надав.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (Дата звернення: 08.11.2021).
2. Ківалов С. В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до міжнародного кримінального суду. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 5-18.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (Дата звернення: 08.11.2021).
4. Лукашук И. И. Нормы международного права в правовой системе России. Москва : Волтерс-Клювер, 1997. 861 с.
5. Міма І. В., Іванюк В. Н. Порівняльно-правовий аналіз взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 181-185.
6. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (Дата звернення: 08.11.2021).
7. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (Дата звернення: 08.11.2021).
8. Савчук К. О., Драчов О. В. Генезис проблеми співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 93 (Частина II). С. 128-134.

